

**INGLIZ TILIDA PERIFRAZALAR ASOSIDA HOSILA
NOMINALARNING LEKSIK-USLUBIY TAHLILI**

Odil Fozilov

*Termiz davlat pedagogika instituti, Gumanitar yo`nalishlarda xorijiy
tillar kafedrasi katta o`qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada ingliz tilida perifrazalar orqali shakllangan hosila nominallarning leksik va uslubiy xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda deskriptiv, komponent, qiyosiy-lisoniy hamda korpus tahlili metodlari asosida gazeta va jurnal matnlari, badiiy adabiyot hamda zamonaviy onlayn manbalardan to'plangan ikki mingga yaqin perifrazali birliklar o'rganilgan. Ularning kontekstdagi semantik tuzilishi, uslubiy yuklamasi va obrazlilik darajasi aniqlangan.

Kalit so'zlar: perifraza; hosila nom; ingliz tili; leksik-uslubiy tahlil; korpus tahlili; milliy-madaniy konnotatsiya; obrazlilik; ekspressivlik.

ASOSIY QISM

Ingliz tili dunyo miqyosida nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki tilshunoslik tadqiqotlari uchun boy material manbai sifatida ham qadrlanadi. Uning leksik qatlamida so'zlar doimiy tarzda yangilanib, ma'no kengaytiradi va nutqning uslubiy ko'lamini kengaytiradi. Bu jarayonda hosila nominallar, ayniqsa perifrazalar orqali shakllangan birliklar, alohida o'rin tutadi. Perifraza ingliz tilida shunchaki o'rnini bosuvchi sinonim emas, balki shaxs, predmet yoki tushunchaning ma'lum xususiyatini obrazli tarzda ochib beruvchi, nutqqa badiiylilik va ta'sirchanlik kirituvchi uslubiy vositadir.¹

Bugungi zamonaviy matnlar – publitsistika, badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari – ko'plab perifrazali hosila nomlarni o'z ichiga oladi. Masalan,

¹ Brown D., Chumakina M., Corbett G., Popova G. & Spencer A. Defining 'periphrasis': key notions. // *Morphology*. 2012. Vol. 22(2). P. 215–247.
www.tadqiqotlar.uz

“the Iron Lady” (Margaret Tetcher), “the Big Apple” (Nyu-York), “the Bard of Avon” kabi iboralar nafaqat predmet yoki shaxsni nomlaydi, balki ularning xususiyatini, tarixiy yoki madaniy konnotatsiyasini ta’kidlaydi. Bunday birliklar matnga ko‘tarinkilik, uslubiy rang-baranglik, ekspressivlik olib kiradi.

Tilshunoslikda perifrazalarning lingvistik mohiyatini o‘rganishga qiziqish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab sezilarli oshdi. Ingliz tilshunosligida V. Koler, A. Leech, G. Lakoff kabi olimlar perifrazaning metaforik, metonimik va mantiqiy asoslarini keng tadqiq etgan. G. Lakoffning konseptual metafora nazariyasi doirasida perifrazalar inson tafakkurining asosiy modeli sifatida qaralib, tilning kognitiv tabiatini yorituvchi muhim omil sifatida ko‘riladi. Biroq ingliz tilida perifrazalar orqali hosila nominallarning leksik-uslubiy jihatdan tahlili, xususan, ular qanday semantik komponentlar asosida shakllanishi va qaysi nutq uslublarida faol ishlatilishi masalalari hanuz yetarli darajada o‘rganilmagan.

Shu sababli ushbu maqolaning asosiy maqsadi – ingliz tilida perifrazali hosila nominallarning semantik va uslubiy xususiyatlarini aniqlash, ularning matndagi funksional vazifalarini tahlil qilish hamda badiiy, publitsistik va og‘zaki nutqdagi qo‘llanish xususiyatlarini ko‘rsatishdir. Tadqiqot jarayonida ingliz tilidagi gazeta maqolalari, badiiy asarlar va onlayn matnlar bazasidan olingan 2000 ga yaqin real birliklar o‘rganilib, ularning metaforik, mantiqiy va sintaktik asoslari aniqlanadi, qo‘llanish chastotasi va uslubiy o‘rni tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqot kompleks lingvistik yondashuv asosida olib borildi. Uning asosiy maqsadi ingliz tilida perifrazalar orqali shakllangan hosila nominalarning leksik-uslubiy xususiyatlarini aniqlash va ularning semantik asoslarini tahlil qilishdan iborat bo‘ldi. Shu sababli bir nechta yondashuvlar qo‘llanildi: deskriptiv tahlil, komponent tahlil, qiyosiy-lisoniy uslub hamda korpus materiallari bilan ishlash.²

Avvalo, deskriptiv tahlil orqali ingliz tilidagi gazeta va jurnal materiallari, badiiy adabiyot va onlayn matnlardan olingan ikki mingga yaqin perifrazali hosila

² Ackerman P., Stump G., Webelhuth G. Lexicalism, periphrasis and implicative morphology. // UC San Diego *Linguistics Papers*, 2004.
www.tadqiqotlar.uz

nom yig'ildi. Ularning kontekstdagi vazifasi, uslubiy yuklamasi va semantik strukturalari belgilandi. Shu jarayonda ibora va gap shaklidagi perifrazalarning qanday obraz va assotsiatsiyalar uyg'otishi, matn ichidagi kommunikativ vazifasi alohida kuzatildi.

Keyingi bosqichda komponent tahlil yordamida perifrazalarning asosiy semantik elementlari aniqlanib, ularning obrazlilik va ekspressivlik darajasi baholandi. Masalan, the Crown (Buyuk Britaniya monarxiyasi) kabi birliklar tarixiy va siyosiy assotsiatsiyalarni, the City (London moliya markazi) esa ijtimoiy-iqtisodiy konnotatsiyalarni yuzaga chiqaradi. Ushbu komponentlar matn uslubiga qanday ta'sir ko'rsatishi ham o'rganildi³.

Qiyosiy-lisoniy uslub yordamida ingliz tilidagi perifrazalar o'zbek va rus tillaridagi o'xshash birliklar bilan taqqoslandi. Bu qiyoslash milliy-madaniy konnotatsiyalarni ochib berishga yordam berdi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz perifrazalarida zamonaviy va global metaforalar ustun bo'lsa, o'zbek tilida folklor, tarixiy shaxslar va madaniy obrazlarga asoslangan perifrazalar ko'p uchraydi.

Yakunda korpus tahlili orqali to'plangan birliklarning chastotasi, ularning qaysi uslubiy qatlamlarda (badiiy, publitsistik yoki og'zaki nutqda) faol qo'llanilishi hamda metaforik, mantiqiy yoki sintaktik asoslari statistik jihatdan o'rganildi. Bu jarayonda British National Corpus (BNC), News on the Web (NOW) hamda Corpus of Contemporary American English (COCA) materiallaridan foydalanildi.

O'rganilgan materiallarning katta qismi metaforik asosga ega bo'lgan perifrazalardan tashkil topadi. Bunday birliklar, asosan, badiiy adabiyot va publitsistik matnlarda uchraydi. Masalan, the Iron Lady, the Land of the Rising Sun kabi perifrazalar obrazli xarakterga ega bo'lib, matnga emotsional ta'sir kuchini oshiradi va tinglovchida qo'shimcha assotsiativ bog'lanishlar uyg'otadi.

Mantiqiy perifrazalar esa predmet yoki hodisaning asosiy funksiyasi, joylashuvi yoki xususiyatini ajratib ko'rsatadi. Bu turdagi birliklar ko'pincha

³ Szawerna M. Nominal Periphrasis Accompanying Trajectory and Landmark Nominalizations Predicated by English De-verbal Nouns in -tion. // Anglica Wratislaviensia. 2008. № 46. P. 123–145.

ijtimoiy-iqtisodiy va geografik kontekstdagi matnlarda ishlatiladi, masalan, the Silicon Valley giant, the Windy City kabi iboralar vositasida muayyan joy yoki subyektning o'ziga xosligi ta'kidlanadi.

Sintaktik perifrazalar esa butun gap shaklida ifodalanib, ko'proq publitsistik uslub va dramatik ta'sir yaratishga xizmat qiladi. The city that never sleeps kabi birliklar matnning obrazlilik darajasini oshirib, o'quvchi yoki tinglovchini kuchliroq jalb etadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz tilidagi perifrazalar uchta asosiy vazifani bajaradi:

- ✓ Obrazlilik va estetik ta'sir yaratish, tinglovchi yoki o'quvchini hissiy jihatdan jalb etish;
- ✓ Sinonimlik orqali takrorni kamaytirish, matnni ravon va o'qishga yengil qilish;
- ✓ Madaniy konnotatsiyalarni yetkazish, til foydalanuvchisi ongida qo'shimcha tarixiy, ijtimoiy yoki geografik assotsiatsiyalar uyg'otish.
- ✓ Publitsistik matnlarda davlat rahbarlari, kompaniyalar yoki shaharlar ko'pincha bevosita nom bilan emas, balki obrazli perifrazalar orqali ataladi, bu esa matnning ta'sirchanligini oshiradi.

Ingliz tilidagi perifrazalar ko'proq yozma matnlarda, xususan, publitsistika va reklama uslublarida faol ishlatiladi. Og'zaki nutqda ular kamroq uchrasa-da, ko'proq kinoya va yumor vositasi sifatida ishlatiladi. Kelgusida perifrazalarning ijtimoiy tarmoqlar, zamonaviy media va yoshlar tilida qo'llanishi, shuningdek, interaktiv muloqotdagi funksiyasi alohida tadqiqot sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

XULOSA

Bir so'z bilan aytganda ingliz tilida perifrazalar asosida shakllangan hosila nominalar tilning obrazlilik, ekspressivlik va uslubiy boyligini oshiruvchi muhim vositalaridan biridir. Ular metaforik, mantiqiy va sintaktik asoslar orqali yuzaga keladi va ko'proq publitsistik hamda badiiy matnlarda faol qo'llanadi. Milliy-madaniy konnotatsiyalar, sinonimlik va estetik ta'sir kabi funksiyalari bu

birliklarning matnni boyitishdagi asosiy oʻrnini belgilaydi.

ADABIYOTLAR

1. Brown D., Chumakina M., Corbett G., Popova G. & Spencer A. Defining 'periphrasis': key notions. // Morphology. 2012. Vol. 22(2). P. 215–247.
2. Ackerman P., Stump G., Webelhuth G. Lexicalism, periphrasis and implicative morphology. // UC San Diego Linguistics Papers, 2004.
3. Szawerna M. Nominal Periphrasis Accompanying Trajector and Landmark Nominalizations Predicated by English De-verbal Nouns in -tion. // Anglica Wratislaviensia. 2008. № 46. P. 123–145.
4. Matthews P. Morphology, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
5. Chu J. Nominal periphrasis. // Studies in Language. 2015. Vol. 35(2). P. 200–221.